

Andrzej Kosiński

Kościół RFN wobec Szoah 1945-1985

Collectanea Theologica 60/3, 85-89

1990

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANDRZEJ KOSIŃSKI, WARSZAWA

KOŚCIOŁY RFN WOBEC SZOAH

1945—1985

Podstwę do opracowania niniejszego tematu stanowi wydana w 1988 roku książka *Die Kirchen und das Judentum. Dokumente von 1945 bis 1985 (Kościoły i Judaizm. Dokumenty z lat 1945—1985)**. Jest to wspólna publikacja Komisji Studyjnej „Kościoł i Judaizm” Kościoła Ewangelickiego w Niemczech oraz Grupy Roboczej Komisji Ekumenicznej Konferencji Episkopatu RFN do spraw Judaizmu. Zbiór zawiera soborowe, papieskie i biskupie oraz inne dokumenty teologów katolickich, a także wypowiedzi przedstawicieli i różnych gremiów Kościołów protestanckich, oświadczenia żydowskie i dokumenty opracowane przez mieszane grupy chrześcijańsko-żydowskie. W książce zamieszczono również wystąpienie Jana Pawła II w rzymskiej synagodze (13 IV 1986). Inicjatywę sporządzenia zbioru wysunął w 1978 roku Wilhelm Gundert, ówczesny referent kancelarii Kościoła ewangelickiego w Niemczech. Pomysł został podjęty przez biskupa Karla Flügela, przewodniczącego Grupy Roboczej do spraw Judaizmu. Dało to początek pracom wspólnej protestancko-katolickiej komisji, która podczas szeregu posiedzeń zebrała oficjalne dokumenty wyrażające istotne aspekty stosunków chrześcijańsko-żydowskich.

1. Dokumenty Kościoła katolickiego

Na przestrzeni czterdziestu lat (1945—1985) ukazało się w RFN 19 znaczących dokumentów Kościoła katolickiego dotyczących omawianego zagadnienia. Pierwszy pochodzi z 29 czerwca 1945 roku i zawiera wystąpienie biskupów katolickich skierowane do wiernych z prowincji kościelnych Köln i Paderborn. Mówi się w nim o okropnościach (zgrozie) obozów koncentracyjnych i wyniszczeniu całych narodów, chociaż nie wspomina się wprost o mordzie dokonanym na narodzie żydowskim.

Na zakończenie 72 Katholikentagu we wrześniu 1948 roku wydano rezolucję dotyczącą m.in. kwestii żydowskiej. Uczestnicy zjazdu, w duchu chrześcijańskiej pokuty, deklarowali wolę ujawnienia i naprawienia w ramach możliwości wyrządzonego Żydom bezprawia i niedopuszczenie, aby znowu zapłonął antysemityzm

* *Die Kirchen und das Judentum. Dokumente von 1945 bis 1985*, Red. R. Rentdorff — H. Henrix, Paderborn — München 1988, ss. 746.

oraz prosili Żydów, aby z całą wolą włączyli się w zwalczanie objawów rozkładu życia społecznego.

9 listopada 1949 roku kard. Konrad von Preysing, biskup Berlina, w 11 rocznicę „Kryształowej Nocy”, będącej początkiem wyniszczenia (*Ausrottung*) Żydów, wystosował list pasterski. Przypominając, że poprzedni (czytaj: hitlerowski) rząd wymordował 5 000 000 Żydów, zwrócił uwagę na fakt, iż w Niemczech wciąż odżywają przejawy rasowej i narodowej nienawiści wyrażanej np. przez bezczeszczenie cmentarzy żydowskich.

W dniach od 27 do 30 sierpnia 1962 roku w Fuldzie obradowali biskupi niemieccy, a owocem obrad był List Pasterski mający przygotować wiernych do zbliżającego się Soboru Powszechnego. Zawierał on wezwanie do przymierzy i pokuty w duchu odpowiedzialności za nieludzką zagładę (*Vernichtung*) narodu żydowskiego.

Do najbardziej znaczących dokumentów należy uchwała Synodu Ogólnoniemieckiego pt. *Nasza nadzieja. Wyznanie wiary w obecnym czasie (Unsere Hoffnung. Ein Bekenntnis zum Glauben in dieser Zeit)*. Akt ten został przyjęty 22 listopada 1975 roku przy 225 głosach „za”, 26 „przeciw” i 15 wstrzymujących się. Określono w nim sytuację wiary w Niemczech, stawiając jednocześnie wiele krytycznych pytań i propozycji odnowy życia religijnego.

IV część dokumentu zawiera rozdział pt. *Für ein neues Verhältnis zur Glaubensgeschichte des jüdischen Volkes*, który mówiąc o „Bogu nadziei” w kontekście zgrozy Oświęcimia stał się punktem ciężkości synodalnej kontrowersji. Biskupi stwierdzają, że państwo niemieckie to kraj, w którym naród żydowski był systematycznie wyniszczany. W czasie narodowego socjalizmu, podczas gdy większość instytucji widząc zbrodnie dokonywane na Żydach milczała, tylko pojedyncze osoby i grupy przeciwstawiały się mimo zagrożenia prześladowaniom żydowskiego narodu. Mając świadomość tego i nauczony grzeszną historią Niemców Kościół katolicki oświadczył, że pragnie nawiązać i przejąć odpowiedzialność za nowe stosunki z narodem i religią żydowską.

W 40 rocznicę „Kryształowej Nocy” wielu duchownych Kościoła katolickiego dało wyraz dezaprobaty i potępienia wobec wydarzeń z 1938 roku. 4 października 1978 roku Heinrich Tenhumberg, bp Münster, 8 listopada Josef Stimpfle, bp Ausburga, 9 listopada tegoż roku Johannes Joachim Degenhardt, abp Paderborn, a także Franz Hengsbach, bp Essen, opublikowali listy pasterskie, w których jednoznacznie potępił pogrom, będący początkiem tzw. ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej. Wzywają, aby pamięć tych wydarzeń stała się impulsem do pokuty i opamiętania. Przy tej okazji biskupi podejmują ocenę moralną innych zjawisk, jak np. antysemityzmu oraz nienawiści rasowej i religijnej, będących źródłem zagłady Żydów.

8 maja 1979, roku ukazał się dokument roboczy Kręgu Dyskusyjnego „Żydzi i Chrześcijanie” istniejącego przy Centralnym Komitecie Katolików Niemieckich zatytułowany *Teologiczne punkty ciężkości rozmów żydowsko-chrześcijańskich*. W tym niezwykle bogatym w treści dokumencie, kiedy mowa jest o masowych mordach dokonanych na Żydach, padają pytania czy można wierzyć w Boga po doświadczeniach wytępienia i systematycznej zagłady dużej części narodu żydowskiego, oraz czy możliwe jest dźwiganie przed Bogiem tej wiary i cierpienia.

2. Dokumenty Kościołów protestanckich

19 października 1945 roku w słowie skierowanym do przedstawicieli Ekumenicznej Rady Kościołów przybyłych na obrady Rady Kościoła Ewangelickiego w Niemczech znajdujemy oświadczenie nazwane *Stuttgarckim wyznaniem winy*. Choć nie poruszono w nim problematyki odpowiedzialności Kościołów i chrześcijan za zagładę Żydów, ani nie powiedziano wprost o mordzie dokonanym na narodzie żydowskim, to zagadnienia te zostały poruszone wcześniej w *Słowie do wspólnot*, sformułowanym przez zgromadzenie Kościoła w Treysa w końcu sierpnia 1945 roku. Czytamy w nim: „Tam, gdzie Kościół poważnie traktuje swoją odpowiedzialność, tam musi wzywać do przestrzegania przykazań Bożych, nazywać po imieniu pogwałcenie prawa, występki, winę za obozy zagłady, torturowanie i mordowanie Żydów i chorych”.

Niejako dopełnieniem *Deklaracji Stuttgarckiej* stał się dokument Bractwa Kościelno-Teologicznego Wittembergi pt. *Erklärung über die Gemeinschaft am Leibe Jesu Christi* z 9 kwietnia 1946 roku. Stwierdza się w nim, że Kościół ponosi winę za represje hitlerskie skierowane przeciw Żydom i judeochrześcijanom.

W *Oświadczeniu o winie wobec narodu żydowskiego* wydanym przez Synod Ewangelicko-Luterańskiego Kościoła Krajowego Saksonii, opatrzonego datą 17—18 kwietnia 1948 roku, pada wprost określenie mordu na Żydach jako zagłady: „Miliony Żydów, mężczyzn, kobiet i dzieci, jedna trzecia całej populacji, została przez nas zgładzona”.

Na szczególną uwagę zasługuje *Odezwa z okazji 25 rocznicy wydarzeń z 9 listopada 1938 roku*, wystosowana w Dachau 9 listopada 1963 roku przez Radę Kościoła ewangelickiego. Stwierdza się w niej, że podpalenie Reichstagu stało się sygnałem „do zagłady naszych żydowskich bliźnich” i dalej „Zanim zaczniemy mówić o naszej biedzie (nędzy) musimy i chcemy mówić o naszej winie, o ucieczce, głodzie, przemocy, podziałach i bezprawiu”.

W dokumencie studyjnym *Chrześcijanie i Żydzi* wydanym przez tę samą Radę w maju 1975 roku użyto po raz pierwszy terminu *Holocaust*. W rozdziale IV zatytułowanym *Żydzi — chrześcijanie* —

Niemcy ukazano fakty, które w końcu doprowadziły do zagłady (*Vernichtung*) Żydów związanej nierozłącznie z Auschwitz. Miejsce to stało się dla Żydów symbolem mordy, symbolem doświadczenia zgrozy zagłady i unicestwienia olbrzymiej części narodu. Rzeczywistość Auschwitz stała się punktem zwrotnym w historycznym i teologicznym myśleniu judaizmu. Na szczególną uwagę zasługuje fakt wskazania na motywy nienawiści wobec Żydów. Jej korzeni autorzy dokumentu dopatrują się też w początkach chrześcijaństwa. Do innych przyczyn zaliczono spory gospodarcze, celowe fałszowanie informacji o Żydach a także sięganie przez hitlerowców do germańskich i rasistowskich ideologii. Chrześcijanie w Niemczech nie mogą i nie powinni zapomnieć o zbrodni, której Niemcy dokonali na Żydach.

W 40 rocznicę pogromów Żydów z 9 na 10 listopada 1938 roku Rada Kościoła Ewangelickiego wydała 23 października 1978 roku kolejny dokument, w którym przypomina się wydarzenia „Kryształowej Nocy”. Autorzy tekstu stwierdzają, że Hitler i jego poplecznicy, opanowani bezsensowną ideą szczególnego posłannictwa rasy germańsko-aryjskiej, dążył do wyniszczenia (*Ausrottung*) wszystkich Żydów. 30 stycznia 1939 roku w wypadku wojny zapowiedział on zagładę (*Vernichtung*) rasy żydowskiej w Europie. Można zauważyć, że choć dokument ten nie zawiera słowa Szoah, to jednak inne terminy posłużyły tu do zobrazowania rzeczywistości zagłady w sensie Szoah.

Po opublikowaniu w 1975 roku wspomnianego wyżej dokumentu *Chrześcijanie i Żydzi* specjaliści ewangeliccy z Nadrenii rozpoczęli kilkuletnie badania, których efekty przedstawiono na Synodzie Kościoła Ewangelickiego Nadrenii. 11 stycznia 1980 roku ukazał się dokument Synodu pt. *W kierunku odnowy stosunków między chrześcijanami a Żydami*. Zawiera on tezy, na których mają opierać się relacje chrześcijańsko-żydowskie. Za jedną z podstaw do przyjęcia takiej rezolucji wymienia się: „Uznanie chrześcijańskiej współodpowiedzialności i winy za *Holocaust*, za wygnanie z kraju, za prześladowanie i mordowanie Żydów w Trzeciej Rzeszy”. Podano tam także osiem wskazówek dotyczących sposobu nawiązania nowych stosunków z Żydami.

Kilka następných dokumentów takich, jak np. oświadczenie Synodu Kościoła Ewangelickiego Nadrenii o stosunkach między chrześcijanami a Żydami ze stycznia 1983 roku, oświadczenie kierownictwa Zjednoczonego Kościoła Ewangelicko-Luterańskiego w Niemczech z 3 czerwca 1983 roku, oświadczenie Synodu Krajowego Kościoła Ewangelickiego w Badenii na temat *Chrześcijanie i Żydzi* z 3 maja 1984 roku oraz podobne oświadczenia innych krajowych Kościołów protestanckich różnych denominacji, są próbą zgłębienia m. in. problemu zagłady. W przeważającej części są to powtórzenia treści zawartych w poprzednich dokumentach, stwier-

dzających winę i współodpowiedzialność chrześcijan w Niemczech za planową eksterminację Żydów. Jednak w niektórych z nich teologowie ewangeliccy próbują dojść do źródeł idei unicestwienia tego narodu, wymieniając tu np. antyjudaistayczne nastawienie związane z oskarżeniami Żydów o odpowiedzialność za mękę i śmierć Jezusa Chrystusa, a także społeczne konflikty wyzwalające antysemityzm. Sugerują także, że nowe stosunki z Żydami powinny opierać się na podstawach biblijnych.

1. Wypowiedzi dotyczące zagłady Żydów pojawiają się najczęściej przy okazji wspominania rocznic wydarzeń, będących punktami zwrotnymi w historii stosunków żydowsko-niemieckich. Do takich należą przede wszystkim rocznice „Kryształowej Nocy” (*Reich-kristallnacht*) oraz zakończenia wojny.

2. Inną sposobność do wyrażenia swojego stosunku do zagłady miały Kościoły przy podejmowaniu problematyki antysemityzmu lub winy i grzechów wobec Żydów. Teksty, w których mówiono o zagładzie Żydów w kategoriach winy, wyraźnie wskazują na poczucie współodpowiedzialności za wyniszczenia Żydów. W ośmiu dokumentach katolickich i czternastu protestanckich mówi się wprost o winie Niemców bądź państwa niemieckiego za zbrodnie na Żydach. Stąd też znajdujemy w nich wiele wezwań do pokuty jako formy chrześcijańskiego zadośćuczynienia.

3. Istotnym elementem kościelnych stosunków niemiecko-żydowskich jest zachęta do współpracy chrześcijan niemieckich z Żydami, pomimo obciążeń pozostałych po Szoah. Ma ona dokonywać się na polu nauki, życia gospodarczego, religii, kultury i stosunków międzyludzkich.

4. Na zakończenie warto zacytować zdanie Franza von Hammersteina, duchownego ewangelickiego, dyrektora Akademii Ewangelickiej w Berlinie Zachodnim, wieloletniego aktywnego uczestnika dialogu chrześcijańsko-żydowskiego. W artykule *Dialog chrześcijańsko-żydowski w ekumenicznej perspektywie* (Studia i Dokumenty Ekumeniczne, 3/1986/, 31), nawiązując do dokumentu *Teologiczne punkty ciężkości rozmów żydowsko-chrześcijańskich*, stwierdza, że „gdy patrzy się na te katolickie kroki i porównuje się je z krokami chrześcijan-ewangelików, nie sposób oprzeć się refleksji, że Kościołowi katolickiemu w RFN w obliczu *Holocaustu* i powstania państwa Izrael trudniej jest niż nam zdecydować się na oparcie nowych stosunków z narodem żydowskim na nowej całkiem płaszczyźnie”.

ANDRZEJ KOSIŃSKI